

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОФЕСІЙНОГО СТРЕСУ КЕРІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА

Особистість керівника, його досвід, ділові та характерологічні властивості відіграють провідну роль в управлінні будь – якою організацією, у тому числі й в органах внутрішніх справ та воєнних формуваннях.

Актуальність роботи полягає в тому що, працівники органів внутрішніх справ піддаються дії професійного стресу більше, ніж представники інших професій, оскільки діяльність правоохоронних органів часто пов'язана із ризиком для життя та здоров'я, характеризується постійним виникненням екстремальних ситуацій, проходить у напружених мінливих умовах з ненормованим робочим днем. Особливості служби у правоохоронних органах (владні повноваження, носіння та застосування зброї, протистояння кримінальному світові) потенційно містять загрози психічному і фізичному здоров'ю [1].

Дослідження стресу, започатковане Г.Сельє, набуло подальшого розвитку у працях Л.М.Аболіна, В.А.Бодрова, Р.М.Грановської, Л.А.Китаєв-Смика, Т.Кокса, Г.Купера, Р.Лазаруса, Л.Є.Паніна, М.С. Сандомирського, Р.А.Тиграняна, О.Я.Чебикіна та інших дослідників. Значна кількість досліджень присвячена вивченню особливостей різноманітних стресових станів (Е.І.Бистрицька, В.А.Бодров, Дж. Віткін, Л.А. Китаєв-Смик, О.С.Копіна, Н.В. Самоукіна, В.А.Татенко, О.Я.Чебикін, О.М. Черепанова), зокрема дослідженню професійного стресу (М. Борневасер, Дж.Грінберг, Г.Купер, Л.Леві). Натомість, в сучасній психологічній літературі проблема професійного стресу у представників внутрішніх справ представлена досить скудно та однобічно [1-10].

Проблематика роботи пов'язана з недостатнім вивченням особливостей професійного стресу керівників внутрішніх справ.

Основною метою роботи є аналіз проблеми вивчення особливостей професійного стресу керівників внутрішніх справ. Виходячи з мети, завданнями роботи виступають наступні положення: розкрити сутність поняття "стрес" та "професійний стрес", виділити основні підходи до аналізу професійного стресу, а також основні стрес – фактори підвищеної інтенсивності, що впливають на працівників правоохоронних органів у ході їх професійної діяльності.

Поняття "стрес" уведено в науковий обіг канадським фізіологом Гансом Сельє в 1936 році.

Існує велика кількість визначень поняття "стрес". У перекладі з англійської мови слово "стрес" означає "натиск, напруга".

Стрес мобілізує внутрішні резерви психіки, всього організму людини, її адаптаційні можливості, вольову, пізнавальну активність, викликає суттєві зміни з боку серцево-судинної, дихальної та інших систем організму, що призводить до активізації всього організму та готовності до фізичної напруги. Саме у цьому виявляється його мобілізуючий ефект. Стреси впливають на поведінку людини у всіх сферах життя, подеколи суттєво погіршуючи її працездатність, здоров'я, взаємини з оточуючими та рідними. Як мінімум 1/3 доби доросла людина проводить на роботі, тому значна кількість стресових ситуацій, у які ми потрапляємо, пов'язане саме з нею [7, с. 45].

Найбільш поширеним у літературі є розуміння професійного стресу як складного феномену, що виражається в психічних і фізичних реакціях на напружені ситуації у трудовій діяльності людини, коли до неї пред'являються вимоги, що не відповідають рівню її знань, умінь та навиків. Труднощі пов'язані з визначенням поняття професійного стресу, змусили деяких авторів критично поставитися щодо доцільності використання самого поняття стрес стосовно умов, які існують у різних організаціях [3].

Наприклад, на думку Брінера та Рейнольда, твердження, що людина знаходиться у стані стресу, не наближує до розуміння цього стану, доцільніше вивчати емоції, які відчуває людина на роботі. Вивчення емоцій дозволить більш глибоко зрозуміти суть цього явища [9, с.23].

Р. Лазарус теж вважає, що можна отримати набагато більше інформації про психічний стан працівника, якщо зосередитися не на одному стресі, а й на емоціях. Багато перешкод та фрустрацій в умовах трудової діяльності є постійно діючими факторами, вони можуть виступати головною загрозою ефективності праці та впливати на сприйняття людьми своєї роботи як надзвичайно стресової [6, с.41].

Якщо зважати на різні позиції науковців та дотримуватися певних традиційних глумачень, то очевидно, доцільно виділити три основні підходи до аналізу професійного стресу.

Ті, кого можна вважати представниками першого підходу стверджують, що професійний стрес виникає в результаті невідповідності вимог робочого середовища й індивідуальних ресурсів працівника. А це, знову ж таки, створює потенційну загрозу для успішності трудової поведінки, здоров'я і самопочуття. Головна перевага цього підходу полягає в тому, що вивчення професійного стресу розглядається як сукупність негативних наслідків стресу, як багатопараметричний об'єкт, що аналізується в трьох основних проявах впливу: на працю; на фізичне здоров'я; на психічне здоров'я.

Другий підхід до вивчення професійного стресу сформувався в середині 1970-х років, як прямий наслідок розвитку когнітивних концепцій стресу. Засновником нового погляду на природу психологічного стресу став Р. Лазарус, який вперше змістив фокус інтересів із традиційного вивчення механізмів гомеостатичного регулювання і стадій адаптаційного пристосування на аналіз індивідуально – психологічних чинників, що обумовлюють розвиток стресу. Центральне місце в цьому аналізі зайняли суб'єктивна значимість ситуації, в якій діє людина і ті засоби, за допомогою яких ця людина намагається перебороти труднощі [5].

Основним предметом дослідження в рамках третього підходу стали деталізація уявлень про зміну механізмів регуляції діяльності під впливом різних чинників, а також оцінка їх "ціни" із погляду внутрішніх витрат. Цей підхід дозволяє простежити "долю" розвитку негативних наслідків стресу – від виникнення актуального ("гострого") стресового стану через актуалізацію хронічних ефектів до формування стійких патологічних зрушень.

Таким чином, якщо два перші підходи дозволяють досить грамотно вирішувати питання, пов'язані з оптимізацією праці й усуненням об'єктивних джерел стресу, то третій підхід вказує на можливість індивідуалізації засобів надання психологічної допомоги, спираючись на знання про вид станів, що підлягають корекції і профілактиці. Реакції людей на ті чи інші фактори середовища визначаються генами, отриманими від батьків; залежать від виховання, життєвого досвіду, тренування, отриманих навиків, умовних рефлексів тощо. Джерелом стресу виступають безпосередні життєві події, що відбуваються, а також їх суб'єктивне значення, тобто ставлення до них людини [3, с.117].

Дж. Грінберг вважає, що виникнення професійного стресу пов'язано з тим, якою мірою задовольняються потреби людини на роботі. Ці потреби утворюють групи мотиваційних факторів, які він розподіляє у вигляді ієрархічної схеми за А.Маслоу ("піраміда потреб"). Фактори включають такі потреби:

1. Фізіологічні потреби: пріємні умови праці; відповідна заробітна платня; періоди відпочинку; засоби охорони праці; ефективні методи роботи.
2. Потреба в безпеці: безпечні умови праці; відповідна супервізія; закони, програми та практика в організації.
3. Соціальні потреби: можливість спілкування з іншими; командний дух; дружба з колегами.
4. Потреба у визнанні: символи статусу; нагороди за заслуги; сумісне прийняття рішення; можливість просування по службі.
5. Потреба в самореалізації: можливість планувати, приймати рішення, що впливають на роботу; прояв креативності у праці; можливість кар'єрного росту та розвитку [3].

Психологи виділяють різні стресори, що пов'язані з роботою, найбільш поширеними серед них є такі:

- нечіткі рольові обов'язки;
- часто виникає рольовий конфлікт;
- неможливість вплинути на прийняття рішення;
- часті суперечки з керівництвом;
- відсутність підтримки колег;
- постійні перевантаження та нестача часу;
- конфлікти з колегами [2, с. 12].

Американський дослідник Т. Айзенберг виділяє п'ять сфер, що породжують стрес в поліції: а) зовнішні організаційні чинники; б) внутрішні організаційні чинники; в) рівень злочинності; г) стосунки з громадськістю; д) безпосередньо поліцейська діяльність. Ці основні сфери включають такі джерела стресу, як: рольовий конфлікт, змінна робота, просування на посаді, ситуація ризику, судові рішення тощо.

В.О. Лефтеровим були виділені стрес-фактори підвищеної інтенсивності, що впливають на працівників правоохоронних органів у ході професійної діяльності. До них були віднесені: смерть або тяжка хвороба близьких; загибель або поранення напарника, колеги під час несення служби; надмірне фізичне навантаження; відсутність нормальних умов праці, соціального захисту; несправедливе ставлення керівництва; конфлікти з керівництвом, колегами, друзями або родичами; фінансові проблеми; власна низька кваліфікація тощо [8, с.44].

Досить цікавими для розуміння стресу керівників органів внутрішніх справ є дослідження Купера та Маршалла. Ними вивчалися джерела стресу так званих "білих комірців".

1. Чинники професійного стресу, пов'язані з трудовою діяльністю: перевантаження роботою; погані фізичні умови праці; дефіцит часу; необхідність самостійного прийняття рішення.

2. Чинники стресу, пов'язані з роллю працівника в організації: рольова невизначеність; рольовий конфлікт, коли суб'єкт вважає, що він робить, чого не повинен або чого він не бажає робити; відповідальність за інших людей; малий ступінь участі в прийнятті рішень організації.

3. Чинники стресу, пов'язані зі взаєминами на роботі: з колегами; керівництвом, підлеглими, труднощі в делегуванні повноважень.
4. Чинники, пов'язані з діловою кар'єрою: професійна "неуспішність", страх ранньої відставки, статус невідповідності, повільне або дуже швидко просування, фрустрація через досягнення "межі" своєї кар'єри; відсутність гарантованої роботи; невідповідність рівня домагань даному професійному статусу.
5. Чинники, пов'язані з організаційною структурою і психологічним кліматом: неефективне керівництво; обмеження свободи дій, інтриги тощо.
6. Позаорганізаційні джерела стресів [4, с. 71].
- В.С. Лурі, проводячи аналіз особливості управлінської діяльності поліцейських керівників, виділив чотири групи стрес-факторів, з якими найчастіше зустрічаються керівники у своїй діяльності:
1. Роль керівника і особливості самої роботи, зокрема прийняття робочих управлінських рішень, брак часу, різноманітність робочих навантажень, невизначеність обставин, відповідальність керівника.
 2. Організаційний клімат, що включає негативні міжособові відносини, неадекватну комунікацію між підрозділами, організаційні зміни та інерцію, політичну ситуацію в країні.
 3. Кар'єрне зростання, зокрема, піклування про просування по службі, власну безпеку й подолання обмежень щодо можливості для подальшої кар'єри.
 4. Зовнішні обставини, які охоплюють суперечність між вимогами справи і сім'ї, між організаційними та особистими інтересами й цінностями, захист і зовнішня презентація організації [10].
- Більш наглядно фактори стресу працівників правоохоронних органів представлені у табл. 1.

Таблиця 1

Фактори стресу працівників правоохоронних органів		
№ п/п	Автор	Фактори стресу
1.	Т. Айзенберг	а) зовнішні організаційні чинники; б) внутрішні організаційні чинники; в) рівень злочинності; г) стосунки з громадськістю; д) безпосередньо поліцейська діяльність
2.	Г. Гуденсон та Р. Адам	Протистояння озброєному злочинцю, зустріч з непередбаченим, небезпечна конфронтація, відсутність розуміння.
3.	М.І. Ануфрієвим О.А. Мартиненком	Сімейні справи, особисті інтереси; стосунки з колегами, керівництвом, з громадянами; зовнішні та внутрішні труднощі під час праці;
4.	В.О. Лефтеровим	Смерть або тяжка хвороба близьких; загибель або поранення колеги під час несення служби; надмірне фізичне навантаження; конфлікти з керівництвом, колегами, друзями, родичами.
5.	В.С. Лурі	1) роль керівника і особливості самої роботи; 2) організаційний клімат; 3) зовнішні обставини; 4) кар'єрне зростання;

Проведений теоретичний аналіз психологічної літератури дозволяє зробити наступні висновки:

1. Особливу увагу науковці звертають на особливості професійної діяльності. Вплив стресових факторів, пов'язаних з виконанням службових обов'язків, не можна недооцінювати. Дехто з учених навіть пропонує розглядати це як уособлений вид стресу. А.К. Росс, Е.А. Альтмаєр запропонували спеціальний термін "професійний стрес". Вивчення стресу на робочому місці показало, що майже будь – який трудовий аспект при деяких рівнях стресогенності може викликати значні небажані наслідки.
 2. Сучасній професійній діяльності співробітників органів внутрішніх справ притаманний професійний стрес, зумовлений високою складністю, відповідальністю, темпом виконання операцій, необхідністю постійного контролю та прийняття рішень за умови дефіциту часу. Всесвітня Організація Охорони Здоров'я називає професійний стрес хворобою XXI століття, оскільки цей вид стресу властивий будь – якій професії світу і набув розмірів глобальної епідемії.
 3. Сучасному керівнику постійно доводиться приймати нестандартні рішення, працювати у режимі невизначеності, дефіциту або надлишку інформації, швидко зосереджувати та переключати увагу в умовах, що раптово змінюються. До того ж керівник повинен спілкуватися з великою кількістю людей, зокрема з підлеглими, яких потрібно стимулювати до ефективної праці. Він також часом мусить вдатися і до непопулярних дій: вносити догани, покарання, звільняти працівників тощо. В результаті виникає надлишкова нервова – психічна напруга, яка і призводить до стресу.
 4. На сьогодні вивчення розвитку стресу на робочому місці виділено як найважливіша наукова проблема в зв'язку з його впливом на працездатність, продуктивність і якість праці, стан здоров'я особистості [2].
- Враховуючи проведену роботу та отримані результати, слід зазначити, що означена проблема потребує подальшого детального вивчення, тому перспективами подальших досліджень роботи є поглиблення теоретико-методологічного та експериментального вивчення особливостей професійного стресу керівників органів внутрішніх справ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодров В.А. Информационный стресс: Учебное пособие для вузов / В.А. Бодров. – М.: ПЕР СЭ, 2000. – 352 с.
2. Водолазский В.Ф. Конфликты и стрессы в деятельности работников ОВД / В.Ф. Водолазский, М.П. Гутерман. – Омск, 1996. – 35 с.
3. Гринберг Дж. Управление стрессом / Дж. Гринберг. – СПб., 2002. – 496 с.
4. Китаев-Смык Л.А. Психология стресса / Л.А. Китаев-Смык. – М., 1999. – 102с.
5. Лазарус Р. Теория стресса и психофизиологические исследования / Р. Лазарус // Эмоциональный стресс / [под ред. Л. Леви]. – 1999. – 152 с.
6. Сандомирский М.Е. Защита от стресса. Физиологически-ориентированный подход к решению психологических проблем (Метод РЕТРИ) / М.Е. Сандомирский. – М.: Изд-во Ин-та Психотерапии, 2001. – 336 с.
7. Селье Г. Стресс без болезней / Г. Селье // Стресс жизни. – СПб. : Лейла, 2000. – 129с.
8. Тригранян Р.А. Стресс и его значение для организма / Р.А. Тригранян. – М., 2000.
9. Фурдуй Ф.И. Стресс и здоровье / Фурдуй Ф.И. – Кишинев, 1990. – 240 с.
10. Черепанова Е.М. Психологический стресс / Е.М. Черепанова. – М. : Academia, 2000. – 94 с.

Подано до редакції 12.02.2010

РЕЗЮМЕ

У статті розглядається теоретичний аспект вивчення особливостей професійного стресу керівників органів внутрішніх справ, зроблено висновки і намічено перспективи досліджень в даній області.

Ключові слова: керівник внутрішніх справ, стрес, професійний стрес, стресори, стрес – фактори.

С.В. Харченко, К.А. Липий

НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ ОСОБЕННОСТЕЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СТРЕССА РУКОВОДИТЕЛЕЙ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ КАК АКТУАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается теоретический аспект изучения особенностей профессионального стресса руководителей органов внутренних дел, сделаны выводы и намечены перспективы исследований в данной области.

Ключевые слова: руководитель внутренних дел, стресс, профессиональный стресс, стрессоры, стресс-факторы.

S.V. Kharchenko, K.A. Lypiy

SCIENTIFIC APPROACHES TO INVESTIGATING PECULIARITIES OF PROFESSIONAL STRESS OF LEADERS OF AN INTERNAL AFFAIRS BODY AS

SUMMARY

The article analyzes peculiarities of professional stress of leaders of an internal affairs body; draws conclusions and outlines prospects of research in this area.

Keywords: a leader of internal affairs, stress, professional stress, stressors, stress - factors.
